

Aloyzas VIDUGIRIS

ŠIS TAS IŠ LAZŪNŲ IR ZIETELOS ŠNEKTŲ LEKSIKOS GRE TINIMO

Lazūnų ir Zietelos vardais vadinamos pačios tolimiausios lietuvių kalbos pietinio pakraščio šnektos: dabar Baltarusijoje Gardino sr. Vijos raj. Lazūnų (brus. Lazduny) apylinkė, arba parapija, ir Zietelos (brus. Działłoava) raj. ir parapija. Abi jos savaip turbūt yra pačios archaiškiausios šnektos iš visų dabartinių lietuvių kalbos tarmių. Tos šnektos turi nemaža įvairių (tarp jų ir leksikos) bendrybių bei skirtumų, kurie iki šiol dar nėra nei tarp savęs, nei su kitomis tarmėmis gretinti ar lyginti.

Su šių šnektų tyrimu yra glaudžiai susiję didieji lietuvių kalbininkai. Jau 1906 m. Jonas Jablonskis buvo atvykęs tirti Lazūnų šnektos, o Kazimieras Būga – Zietelos. Jie buvo ir tų šnektų krikstatėviai. Prieš tai tas šnektas buvo tyręs tik Eduardas Volteris, o Zietelos dar – Janas Rozvadovskis. Lenkų okupacijos metais Lazūnuose rinko žodžius ir užrašinėjo tautosaką Jurgis Šlapelis. Juozas Balčikonis šias vietas aplankė ir rinko žodžius jau pokario metais. Visi šie lietuviai buvo epochinės reikšmės kalbininkai, prisidėję prie Lietuvos nepriklausomybės atgavimo, bendromis jėgomis kūrę lietuvių bendrinę kalbą kaip savarankiškos valstybės pamatą. J. Jablonskis buvo didžiausias bendrinės kalbos autoritetas ir jos kūrėjas, medikas J. Šlapelis visą savo gyvenimą paskyrė lietuvių kalbai puoselėti ir įtvirtinti slavinamoje Rytų Lietuvoje, K. Būga iškėlė lietuvių kalbotyrą iki pasaulinio lygmens, o J. Balčikoniu, lyg tvarumo simboliui, buvo lemta sujungti tris skirtingas epochas ir išsaugoti iki šių dienų tai, ką pirmதாகai sukūrė.

Tarp Zietelos ir Lazūnų šnektų tiesioginių saitų niekada nėra buvę. Jas vieną nuo kitos skiria apie 100 km slavų gyvenamos teritorijos, nemažas miškų ruožas ir trys nemenkos upės – Maučėdis, Nėmunas ir Gaujė. Jokių tiesioginių kelių nėra. Norint iš Zietelos pasiekti Lazūnus reikia važiuoti per Naugarduką (zieteliškių vadinamą Naugardą) arba per Lydą. Lazūnai nuo Vilniaus į pietryčius yra apie 130 km, o Zietela į pietus – 150 km.

Leksika yra gana specifinė kalbos sritis. Būdama atvira įvairioms įtakoms, iš visų kalbos lygmenų ji yra pati jautriausia ir sparčiausiai linkusi kisti. Ją veikia įvairūs intralingvistiniai ir ekstralingvistiniai veiksniai. Tų veiksmų įtaka Lazūnų ir Zietelos šnektoms, kurios senokai yra atsijusios nuo pagrindinio lietuvių kalbos ploto, supamos slavų kalbų, gali būti lemtinga. Žmonių šneka čia kartais skiriasi ne tik kas šeima ar kiemas, bet ir kas žmogus, ir kas metai. Taigi šnektai, ypač jos leksikai, nemaža įtakos turi vietos, subjekto ir laiko faktoriai. Geriausiai lietuvių kalbą buvo išlaikę tie asmenys, kurie gyveno savo gimtosiose vieto-

se ir tarpusavyje bei su kaimynais bendravo lietuviškai. Neminint toliau nutekėjusių moterų, su amžiumi ir vietos pakeitimu (išsikėlus į miestus pas vaikus) smarkiai kito ir pačių šnektų atstovų šneka, daugėjo svyravimų, įvairavimų, okazionalizmų.

Antra vertus, fiksuojant tarmės tekstą tam tikrą priemaišą gali palikti ir paties užrašinėtojo nesąmoningos psichologinio pobūdžio nuostatos, skubėjimas užrašyti negirdėtą žodį ar formą be pakankamo konteksto, nesąmoningas polinkis lyginti, “norminti” užgirdus nesuderintą linksnį ar giminę, nepakankamai gerai nuklausius įvairius fonetikos dalykus ir kt. Iš tiesų su tokių izoliuotų šnektų atstovais bendrauti nelengva, nes daugelis senelių bendrinės kalbos žodžių bemaž visai nesupranta, kai kurie senukai apkurę.

Kadangi Zietelos ir Lazūnų šnektų visą leksiką dėl didžiulės ir nevienodos apimties sugretinti neįmanoma, todėl reikia ribotis tam tikra jos dalimi. Mechanškai gretinti žodyno tekstą pagal tam tikras raides, žodžius ar jų lizdus irgi vargu ar įmanoma, dėl vadinamųjų spragų (“lakūnų”), etnografizmų, kurių gali būti vienoje, o nebūti kitoje šnektose. Abiejų šnektų leksiką, t.y. žodžius ar jų lizdus galima lyginti atrankiniu būdu, bet taip pat reikėtų tenkintis tam tikru jų kiekiu. Čia nueita lengviausiu keliu – apsiribota “Lietuvių kalbos atlaso” pirmojo tomo sukartografuota leksika ir tai ne visa. Minimame “Lietuvių kalbos atlaso” leksikos tome buvo sukartografuota ir aprašyta 190 realiųjų. Atsisakius siaurų ne visur pasitaikančių etnografizmų ir kai kurių neinformatyvių atsakų, tenkinamasi 150 objektų pavadinimų, daugiausia tarmėse paplitusių įvairiais variantais.

Toks apibrėžtas ir ribotas pasirinktų atsakų kiekis turi tam tikrų trūkumų ir privalumų. Į “Lietuvių kalbos atlaso” programą buvo įtraukta daugiausia įvairios reikšmės daiktų ar reiškinių pavadinimų – daiktavardžių, kurie įvairiose tarmėse turi skirtingą raišką, t.y. kitokią žodžio šaknį ar kamieną. Neproporcingai maži į ją pateko kitų kalbos dalių žodžių. Teigiama tai, kad ir tokį, nors gan apibrėžtą atsitiktinių klausimų kiekį jau galima traktuoti kaip tam tikros leksikos visumos dalį.

Tie patys objektai tarmėse gali būti vadinami įvairiai: vieni savais lietuviškos kilmės pavadinimais, kiti – skoliniais ar vertiniais, vieni gretinamose Lazūnų ir Zietelos šnektose vienodai, kiti skirtingai. Todėl toliau šie pavadinimai pirmiausia aptariami pagal kilmę, o paskui pagal formą.

L i e t u v i š k o s k i l m ė s l e k s i k a .

1. Nemaža sąvokų dalis Lazūnų ir Zietelos šnektose vadinasi vienodai, lietuviškai, nors kartais greta gali būti žinomi kitokie sinonimai ar kirčiavimo variantai (jie nurodomi skliausteliuose), pvz.: *apušė* ~ *epušė* (rt. *āpušė* Lz) ‘lapuotas medis su drebančiais lapais, drebulė’ (LKA I 92*), *daļģē* ‘dalgis’ (LKA I

---

* Darbe remtasi LKA I žemėlapiais – nurodomi jų numeriai bei atitinkami komentarų duomenys.

50), *draugė* ‘šeima’ (// *šeimyna*) (LKA I 120), *karvėlis* ‘balandis’ (LKA I 76), *kūgis* ‘didelė kupeta, stirta’ (LKA I 110), *niekočia* ‘gelda’ (// *miekočia* Zt) (LKA I 21), *pelūde* (*pelūdnyčia*) ‘kluono dalis ar priestatas prie kluono pelams žerti’ (LKA I 15), *pirkià* ‘gyvenamoji troba, namas’ (LKA I 2), *priemnė* ‘priemenė, prieangis’ (LKA I 5), *prietema* (LKA I 106), *sunkūs* Lz: *suñkus* Zt (LKA I 114), *šaudyklė* ‘prietaisas šeivai įdėti audžiant’ (LKA I 67), *vežimas* (// *rātai*) ‘arklių traukiama važiavimo priemonė’ (LKA I 34), *žāgrė* ‘arklas’ (// *žagrė* Lz) (LKA I 45) ir kt. Tai daugiausia seni lietuviški žodžiai ar terminai. Pasitaiko ir naujesnių išplėstinės reikšmės ar daugiareikšmių žodžių, kurie gali būti atsiradę vietoj kadaise buvusių kitokių, bet išnykusių terminų, pvz.: *dañtis* ‘akėtvirbalis’ (LKA I 49), *duobė* ‘krosnies židyns’ (LKA I 8), *lentà* ‘audžiamųjų staklių sėdynė, pasostė’ (LKA I 67) ir kt. Tokių daugiausia visiškai sutampančių lietuviškos kilmės žodžių iš 150 klausimų Lazūnų ir Zietelos šnektose yra 41, arba 27,3%.

2. Čia minėtini lietuviškos kilmės bendrašakniai pavadinimai, kurie Lazūnų ir Zietelos šnektose skiriasi: a) daryba (priesagomis), pvz.: *éras*, *éráitis* ‘avių jauniklis, ėriukas’ Lz: *erukas* Zt (LKA I 74), *rāgos* ‘pavažomis šliaužiantis žiemos kelio vežimas, rogės’ Zt : *rāgutės* Lz (LKA I 43), *trainė*, *trainià* ‘vežimo pertraukčio dalis, treninija’ Lz : *trainijà* Zt (LKA I 35); b) šaknies ar priesagos vokalizmu ir konsonantizmu, pvz.: *dilginė*, *dilgynė* ‘vaistinis pluoštinis augalas, kurio stiebas ir lapai turi dilginančių plaukelių’ Lz : *dirgėlė* Zt (LKA I 94), *kailiniai* ‘iš kailių pasiūtas drabužis žiemai’ Lz : *kaliniai* Zt (LKA I 72), *spragilyčia* ‘spragilo, kultuvo kotas, spragilinė, siaustuvė’, plg. *sprāgilas* Lz : *spragelyčia*, *spragelyščius*, *spragelyštis*, plg. *sprāgelas* Zt (LKA I 56); c) kamiengaliu, pvz.: *priėsvirnis* ‘pastogė prie svirno, prieklėtis’ Lz : *priėsvirnė*, *priėsvirnė* Zt (LKA I 12); d) kirčiavimu, pvz.: *kálvis* ‘kas verčiasi metalo kalimo amatu’ Zt : *kalvys* Lz (LKA I 107) ir kt. Iš viso tokių pavadinimų rasta 9 vienetai, arba 6%. Šie žodžiai sudaro tarsi pereinamąją pavadinimų grupę tarp vienodai ir kitaip (skirtingų šaknų žodžiais) vadinamų sąvokų Lazūnų ir Zietelos šnektose.

3. Ta pati sąvoka Lazūnų ir Zietelos šnektose reiškia skirtingais lietuviškos kilmės žodžiais (leksemomis), pvz.: *brauktuvė* ‘įrankis linams nuo spalių valyti, braukti, bruktuve’ Zt : *blaškýtuvė* Lz (LKA I 59), *girià* ‘medžiais apaugusi vieta, miškas’ Zt : *mėdžias* (taria mėdžias) Lz (LKA I 113), *kártė*, *kártis* ‘ilgas plonas nugenėtas medžio kamienas’, plg. *kárčių tvorà* Zt : *šatrà*, plg. *šatrų tvorà* Lz (LKA I 19), *kiėmas* ‘aikštė prie gyvenamojo namo’ Zt : *atšlaiimas* Lz (LKA I 9), *klónis* ‘žema vieta, slėnys’ Zt : *lóbas* Lz (LKA I 103), *pėntis* ‘dalgio koja’ Zt : *kāklas* Lz (LKA I 52), *tarpūpėdis* ‘kluono dalis tarp pėdžių javams ar pašarui krauti, šalinė’ Lz : *šalis* Zt (LKA I 16), *vėdaras* ‘kepta kruopų ar trintų bulvių dešra’ Lz : *dešrà* Zt (LKA I 32), *vedegà* ‘lenktais ašmenimis kirvis loviams ar geldoms skobti’ Zt : *medžiagėlė* Lz (LKA I 33) ir kt. Iš viso tokių skirtingos šaknies pavadinimų vienai sąvokai reikšti Lazūnų ir Zietelos šnektose pagal “Lietuvių kalbos atlaso” programą užfiksuota 10, arba 6,6%.

4. Daugiau yra mišriai vartojamų pavadinimų. Tose šnektose jie skiriasi ne

tik forma, bet ir kilme. Kai vienoje kurioje iš šių dviejų šnektų (dažniausiai Lazūnų) vartojamas lietuviškas pavadinimas, tai kitoje paprastai esti skolinys arba hibridas ir atvirkščiai, pvz.: *buožė, buožėlė* 'spragilo galva' Lz : *bičis, bičius* Zt (LKA I 56), *ėglīs, ėglius* 'kiparisų šeimos juodomis uogomis spygliuotis krūmas, kadagys' Lz : *veláuka* Zt (LKA I 91), *gėlė* 'gražiai žydintis arba gražiais lapais žolynas' Lz : *kvietskà, kviētkas* Zt (LKA I 111), *jungėlis* 'raištis, jungiantis spragilo kotą su buožė' Lz : *užikas, vūžas* Zt (LKA I 57), *kupetà* 'sugrėbto šieno ar šiaudų krūva' Lz : *kapà* Zt (LKA I 110), *rátapėdis* 'rato stipinas' Lz : *špýkis* Zt (LKA I 41), *sprandagaľvis* 'buožgalvis' (// *stambagaľvis*) Lz : *galavóčius* Zt (LKA I 83), *vieversýs* 'žvirblių būrio paukštis giesmininkas, vyturys' Lz : *žàva-rankas* Zt (LKA I 79), *vińksna* 'rogių skersinis balžienas' Lz : *vėzas* Zt (LKA I 44) ir kt. Prie lietuviškų pavadinimų skiriamas neaiškios kilmės lazūniškių pavadinimas *žilausis* 'vyro sesuo, moša' Lz : *zàlavyčia* Zt (LKA I 117). Iš viso tokių pavadinimų, kai vienos kurios šnektos terminą atliepia kitos šnektos skolinys, yra 20, arba 13,3%. Atmetus abejotiną pavadinimą *žilausis* atitinkamai turėtume 19, arba 12,7% tokių porų.

Daugiau lietuviškos leksikos yra išlaikiusi Lazūnų šnektà. Iš minėtų 20 objektų neabejotinai lietuviškų atitikmenų turi 15, nors irgi į ne vieno jų vietą gali sprautis skolinys ar hibridas, pvz.: *jelaūčius* ar *jėlaučius* greta *ėglius* Lz, *kačėlkėlės* 'nyčių skridiniai' greta *ratėliai* Lz : *katkėlės* Zt ("t. p.") (LKA I 66), *kāčiorius* 'gaigalas' greta *ančiukas* Lz : *kāčioris* Zt (LKA I 73), *vėzas* greta *vińksna* Lz, *žėvarinka* greta *vieversýs* Lz.

Zietelos šnekte lietuviški pavadinimai pavartoti tik keturiais atvejais iš 20, pvz.: *júosta* 'vaivorykštė' greta *teńčius* Zt : *teńčius* Lz (LKA I 105), *skylėlė* 'bičių avilio laka' Zt : *liotkà* Lz (LKA I 101) ir kiti vertiniai (žr. žemiau).

Be to, lazūniškiai lietuviškai vadino dar tris sąvokas, kai zieteliškiai jų pavadinimų išvis nepasakė pvz.: *kiškis* 'šustinis' (LKA I 30), *raudonikis* 'raudongalvis baravykas, raudonviršis' (LKA I 98), *stulpėliai* 'verpiamojo ratelio ratą laikantys stiebėliai, šlaunys' (LKA I 62). Taigi iš viso Lazūnų šnekte lietuviškai įvardijamų sąvokų yra 77 ar 79, t.y. 52%, o Zietelos šnekte iš 150 objektų – tik 64, t.y. 42%.

Vertiniai.

Leksemų skirstymas į lietuviškos ir nelietuviškos kilmės pavadinimus yra gana sąlyginis. Tiek lietuvių, tiek slavų kalbose yra daug žodžių, kurios būtų galima įtarti kopijavimu ar kalkiavimu vienu iš kitų. Ypač įtartini gali būti išplėstinės reikšmės žodžiai, pavartoti specialioms sąvokoms pavadinti. Tokiu būdu atsiradę vieni pavadinimai gali būti seni ir jų kilmė sunkiai esti suvokiama, kiti – nauji. Pastarųjų kilmę išduoda siauras jų vartojimo plotas atskirose lietuvių kalbos pietrytinių pakraščių šnektose. Vertiniai savo forma nuo lietuviškų žodžių visiškai niekuo nesiskiria. Dėl neįprastos reikšmės juos lengva palaikyti šnektos egzotizmais. Neretai jie yra ir semantiškai motyvuoti, pvz.: *arklūkas* 'žiogas' Zt, arba *namėlis* 'rėminis bičių avilys' Zt. Todėl kartais sunku pasakyti

ar, pvz., žodis *namelis* šia reikšme yra vertinys (plg. sl. *domik*), ar lietuviškas žodis, pavartotas pagal panašumą, kaip ir lazūniškių hibridinis atitikmuo *skrynėlė* (LKA I 100). Juk tokie aviliai *bičių nameliais* dažnai pavadinami ir kitose lietuvių kalbos tarmėse. Taigi ir zieteliškių *namelį* kažin ar reikėtų besąlygiškai laikyti tik vertiniu. Kas kita *arklūkas*, plg. gudų *kónik* ‘žiogas’ ir niekur kitur šia reikšme nepaliudytas. Šiuo atveju lazūniškiai dažniausiai vartoja hibridus *kazlāitis*, *kazlēlis* arba gryną skolinį *kāzlas* (plg. LKA I 86). Lygiai taip pat yra atsiradęs pavadinimas *lāpė*, *lapāitė* ‘geltonas valgomas grybas, gaidelis, voveraitė’ Lz : *lisyčią*, *lisicā* Zt (LKA I 97). Gražūs lietuviški pasakymai *kēlines apsiaūti* ar *apsimāuti*, *sijōnā apsisēgti*, *apsivīlkti* verčiami daugiausia veiksmažodžiu *uždēt* ar *užsidēt kēlines*, *suknēlę* (plg. gudų *nadziec*, rusų *nadieľ*) Lz, Zt, rečiau *krāuti*, pvz., *an savē kēlnes krāut* (plg. lenkų *nałozyc*) Zt (LKA I 115). Tokie vertiniai dar vadinami semantizmais ar semantinėmis kalkėmis (Velakoski 1984: 221–222). Paprastai toks savas lietuviškai skambantis žodis, turintis kitokią, svetimą, skolintą reikšmę, tampa ir kitokiu žodžiu (leksema). Todėl kalkiavimas laikomas vienu iš nominacijos būdų (Pavel 1983: 74, 83). Tačiau žodynuose su tokiais žodžiais elgiamasi nevienodai. Daktavardžiai paprastai pateikiami atskirai, o veiksmažodžiai – kartu tik su atskira (skolinta) reikšme, pvz.: *līsti* ‘lipti, kopti’, *lūpti* ‘draskyti, ardyti’, *riñkti* ‘imti’, *uždėti* ‘apvilkti, apmauti, apsegti’ ir kt. (plačiau žr. Vidugiris 1989: 39–54; 1995: 175–180).

S k o l i n i a i.

Lazūnų ir Zietelos šnektos nuo seno supamos ir veikiamos slavų (gudų, lenkų, dabar rusų) kalbų turi nepaprastai daug įvairiai adaptuotų skolinių. Jie gretinami tokia pat tvarka kaip ir lietuviškos kilmės žodžiai.

1. Daugumas skolinių Lazūnų ir Zietelos šnektose sutampa, pvz.: *ābadas* ‘ratlankis’ (LKA I 42), *buliōnas* ‘bulvienė’ (// *būlionas* Lz) (LKA I 29), *dieškā* ‘duonkubilis’ (LKA I 25), *kāuka* ‘kuosa’ (LKA I 78), *krinyčią* ‘šaltinis’ (LKA I 104), *ōdina* ‘gyvatė’ (LKA I 80), *plotkā* ‘kuoja, mekšras’ (LKA I 82), *statīvōs* ‘audimo staklių šlaunys’ (LKA I 6), *striekā* ‘stogas’ (*dāchas* Lz) (LKA I 3), *tākas* ‘plūktinė kluono ar krosnies asla, grendymas’ (LKA I 4) ir kt. Daugumas šių skolinių pagrindinėse lietuvių kalbos tarmėse nevartojami ir net nežinomi. Prie šio tipo skolinių priskirtini ir į bendrinės kalbos sistemą įėję skoliniai, kurių ir kitos tarmės dažnai neturi kuo pakeisti, pvz.: *burōkas* ‘runkelis’ (LKA I 88), *kōšē* ‘tyrė’ (LKA I 30), *norāgas* ‘arklo ar plūgo dalis aštriu šonu atrėžianti žemės sluoksnį ariant’ (LKA I 46). Lazūnų ir Zietelos šnektose sutampančių skolinių yra 46, arba 30,6%. Prie to skaičiaus pridėję sutampančius lietuviškos kilmės pavadinimus, turėsime iš viso 88 (arba 58,7%) Lazūnų ir Zietelos šnektose vienodai vadinamas sąvokas.

2. Kaip ir lietuviški bendrašakniai žodžiai, taip ir bendrašakniai skoliniai gali turėti panašių skirtumų: a) darybos, pvz.: *karvalātas*, *karaulātas* ‘verpiamasis ratelis’ Lz : *karvalātas*, *karaulūtkas* Zt (LKA I 60); b) šaknies ar kamieno vokalizmo, pvz.: *ārnas* ‘kalvės ugniavietė, žaizdras’ Lz : *hārunis* Zt (LKA I 108),

rapukà ‘rupūžė’ Lz : *rapuchà* Zt (LKA I 81), *švōranas* ‘vežimo šerdesas’ Lz : *švōrinas* Zt (LKA I 38); kamiengalio, pvz.: *padnebiēnė* (// *padnebė*) ‘duonos kepimo krosnies dangus, gomurys’ Zt : *padnebenià* Lz (LKA I 7) ir kt. Tokių atsakų yra 7, arba 4,7%.

3. Ta pati sąvoka reiškiami skirtingais skoliniais ar hibridais, pvz.: *bruškà* ‘griežtis, sėtinyš’ Zt : *kručà* Lz (LKA I 89), *būl’ba* ‘bulvė’ Lz : *kunodà* (rečiau *kurdūplė*) Zt (LKA I 87), *chrištulỹs*, *chruštulỹs* (// *mojavìnis*, *mōjìnis žūkas*) ‘karkvabalis’ Zt : *kařklinis žūkas*, *lazìnis žūkas* Lz (LKA I 84), *desėtkas* ‘guba, šlitis’ Zt : *meñdlis* Lz (LKA I 109), *kalādė* ‘stebulė’ Lz : *kùlbė* Zt (LKA I 40), *katkėlė* ‘verpiamojo ratelio skriemulys’ Zt : *muterkà* Lz (LKA I 63), *košỹs* ‘girnalovis’ Zt : *skrynėlė* Lz (LKA I 68), *stajėkas*, *stajōkas* ‘priebrukas’ Lz : *stōpčĩs*, *stōpčĩus* Zt (LKA I 58) ir kt. Iš viso tokių porų užrašyta 8, arba 5%.

Pastarųjų skolinių gretinimas rodo, kad Lazūnų ir Zietelos šnektų leksiką yra veikusios skirtingos slavų (daugiausia gudų, mažiau lenkų) kalbos ir gudų šnektos. Teigti, kad kuri nors slavų kalba būtų veikusi vieną kurią šnektą labiau už kitą, kol kas negalima.

Iš likusių 4 (2,7%) klausimų zieteliškai nepasakė 3 (2%) sąvokų pavadinimų, o lazūniškai – 1 (0,7%).

Iš viso nesutampančių tiek lietuviškų, tiek slaviškų pavadinimų Zietelos ir Lazūnų šnektose yra 54, arba 36,4%. Iš to skaičiaus skirtingų lietuviškų pavadinimų 19 (34,5% arba 12,7% iš bendro skaičiaus), mišrių – 19 (35,7% arba 12,7%), vien skolinių – 16 (29% arba 10,7%) ir atskirai šnektose : vien Lazūnų šnekte nesutampančių lietuviškų pavadinimų – 34 (61,8% arba 22,6% iš bendro skaičiaus), Zietelos šnekte – 23 (41,8% arba 15,3%), nesutampančių skolinių Lazūnų šnekte 20 (37,4% arba 13,3% iš bendro skaičiaus), o Zietelos 32 (58,2% arba 21,3%). Tai rodo, kad Lazūnų ir Zietelos šnektos formavosi skirtingoje aplinkoje ir nepriklausomai viena nuo kitos.

Bendras lietuviškų pavadinimų skaičius tik Lazūnų šnekte siekia daugiau negu pusę viso skaičiaus, t.y. 79 (su žodžiu *žilausis* 80), arba 52,7% (53,3%), o Zietelos šnektos – 65, arba 43,4% – nesiekia nė pusės. Tai aiškintina tuo, kad Lazūnų šnektos izoliacija nuo pagrindinio lietuvių kalbos ploto prasidėjo vėliau negu Zietelos. Atmetus po 2 aiškius vertinius, atitinkamai turėsime 77 (51,3%) Lazūnų šnektos lietuviškos kilmės žodžius ir Zietelos – 63 (42,4%).

Neminint 6 Zietelos ir 1 Lazūnų šnektos neatsakytų klausimų, visi likusieji pavadinimai yra skoliniai. Lazūnų šnekte grynų skolinių yra 70 (46,7%), su neabejotiniais vertiniais 72 (48,4%), o Zietelos – 80 (53,3%) arba 82 (54,7%). Galima tik guostis, kad čia pateiktieji skaičiai ir procentai yra gana sąlyginiai, nes daugiausia operuojama smulkių specifinių objektų pavadinimais. Šių šnektų skoliniai gerokai viršija ne tik pagrindinių tarmių skolinių 16%–30%, bet ir vilniškių 27%–40% skolinių vidurkį (Zinkevičius 1978: 147–151). “Lietuvių kalbos atlaso” medžiagos rinkimo metu daugelis pietrytinio pakraščio šnektų jau merdėjo. Absoliučiai daugumai to ploto šnektų šnektelių, tarp jų tokioms uni-

kalioms kaip Zietelos ir Lazūnų, tas merdėjimas sovietmečiu baigėsi mirtimi. Greit visiškai nebeliks lietuviškai kalbančių apie Brėslaują, Pāstovis, visoje didžiulėje rytinėje Varanavo rajono dalyje, šiaurinėje Gařdino rajono pusėje ir kitur. Dabar galima tik spėlioti, koks šnektai yra mirtinas skolinių kiekis. Nepalaikomoms savo tautos kultūros ir visokiais būdais niokojamoms šnektoms, matyt, bet koks skaičius yra lemtingas. Merdėjimas tikriausiai prasideda tada, kai gimtoji kalba nebetenka bent trečdaliao savosios leksikos. Savotiška rekordinė kė yra Zietelos šnektas, kur skoliniai sudaro apie du trečdalius visos leksikos. Šiuo atveju lemiamos yra ekstralingvistinės sąlygos.

Vis dėlto lietuviškoji leksika yra reikšmingiausia ne tik tarnei ar šnektai, bet ir kalbotyrai. Ji kalbos mokslui gali pasakyti daug daugiau negu skoliniai. Didžiama lietuviškų pavadinimų rodo, kad Lazūnų ir Zietelos šnektos pridera tam pačiam lietuvių kalbos kamienui ir rodo seną tų teritorijų lietuvišką (baltišką) praeitį. Pagal vienų sutampančių žodžių paplitimą matyti, kad Lazūnų ir Zietelos šnektos kartu su pietų aukštaičiais siejasi su rytų aukštaičiais vilniškiais, pvz.: *apušė, daļgė, niekočià, pirkià, stōvai*, o pagal kitų žodžių paplitimą, pvz., *ėraitis, ėras, ėrūkas, kiēmas, sprāgilas ar sprāgelas, vežimas* kartu su pietų aukštaičiais glaudžiasi prie vakarų aukštaičių ir kt.

Skirtingų šaknų žodžiai Zietelos ir Lazūnų šnektas atskiria vieną nuo kitos ir rodo kitokią jų tarminę priklausomybę. Lazūnų šnektą prie rytų aukštaičių vilniškių jungia žodžiai *atšlaiimas* (// *kiēmas*), *jājuja, lōbas* 'slėnys', *medžiagėlė* 'vedega', *vinkšna* ir kt. Tačiau kiti žodžiai rodo Lazūnų šnektą glaudžiai siejusius su pietų aukštaičiais (vadinamaisiais vakarų dzūkais), pvz.: *grėndymas, krėslas* 'vežimo priekio viršutinis skersaplautis' (LKA I 37), *šatrà*, o ypač su jų rytine dalimi, pvz.: *blaškýtuvė* 'bruktuvė', *mėdžias* 'miškas', *rātapėdis* 'stipinas', *tarpūpėdis* 'šalinė' ir kt. Tuo tarpu Zietelos šnektą šlieja daugiau prie pietų, o ypač prie pietinių vakarų aukštaičių šie pavadinimai (kartais ir objektai): *duobė* 'tam tikra žeminė su pakura linams džiovinti' (LKA I 20), *girià* 'miškas', *kártis, klónis* 'slėnys, loma', *vedegà* ir kt.

Nemaža vakarų baltams būdingų elementų, išlikusių Zietelos šnekte ir dažnai pietų aukštaičių tarmėje, leidžia manyti, jog kadaise didelėje pietų Lietuvos teritorijoje, dabar padalytoje tarp Lietuvos, Gudijos (Baltarusijos) ir Lenkijos, gyveno lietuviams artimas sūduvių (jotvingių) genčių junginys (Būga 1961: 126–156; 601–602; Zinkevičius 1987: 40–46; Vidugiris 1996: 1–2).

LITERATŪRA

- B ū g a K.: Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai. – Būga K. *Rinktiniai raštai* 3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 128–156; Jotvingių žemės upių vardų galūnė *-da*. – Ten pat, 601–602.
- LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas* 1, *Leksika*, Vilnius: Mokslas, 1977.
- P a v e l V. K. 1983: *Leksičeskaja nominacija*, Kišinev: Stiınca.
- V e l o k o s k i H. 1984: O kal'kach po nemeckoj modeli v russkom jazyke. – *Studia slavica*

Finlandensia 1, Helsinki, 221–232.

Vidugiris A. 1995: Iš veiksmazodžio *rinkti* semantikos lietuvių ir baltarusių paribio šnektose. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 28.

Vidugiris A. 1995: Vlijanije jazykovich kontaktov na razvitije leksičeskoj semantiki. – *Badania dialektówi onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*, Białystok, 175–180.

Vidugiris A. 1996: Sūduviai (jotvingiai) ir jų gyventos teritorijos. – *Voruta* 12(246).

Zinkevičius Z. 1978: Mintys pasirodžius Lietuvių kalbos atlaso I tomui. – *Baltistica* 14(2), Vilnius: Mokslas, 147–151.

Zinkevičius Z. 1987: *Lietuvių kalbos istorija* 2, Vilnius: Mokslas.

ON THE COMPARISON OF THE VOCABULARY OF THE LAZŪNAI AND ZIETELA SUBDIALECTS

Summary

The vocabulary of the two furthest south-east removed Lithuanian subdialects – Lazūnai and Zietela – locations which are now part of the Gardinas region, Bielorrussia, are compared. The comparison is based on the vocabulary of 'Lietuvių kalbos atlasas' (The Atlas of the Lithuanian Language) – 150 names of objects which are compared according to their origin, coincidence or non-coincidence of their forms in the two subdialects. The Lazūnai subdialect has retained more vocabulary of Lithuanian origin (53%), which is outbalanced in the Zietela subdialect by loanwords (54%). The spread of Lithuanian origin names shows that the Lazūnai subdialect is a typical east-aukštaitish Vilnius subdialect with certain peculiarities of the southern and, sometimes, western aukštaitish subdialects, while the Zietela subdialect, despite a number of common features with southern and eastern aukštaitish, is closer to the southern-western aukštaitish.